

כשרות סלט 'איקרא'

הרב ניצן בראונר

אחד הסלטים היותר משובחים הנמכרים כיום בשוק הוא סלט איקרא, האהוב במיוחד על העולים מרוסיה ומסביבותיה. חומר הגלם העיקרי שבו (אם כי לא רובו, כפי שיבואר להלן) הוא ביצים של דגי המטיאס (=כינוי הולנדי לדגי ההרינג).

כשבים לדון בכשרותו של הסלט, יש להתמקד בעיקר בביצי הדגים (המהווים כ-20% מהסלט), המגיעות לארץ כגושים (=שלל של ביצים, כלשון הגמרא ביצה ז א) בתוך חביות, ועליהם מצויות תולעים (מתות) לרוב, הנקראות בלשון המדע "אניסאקיס". לא על כל שלל כזה נמצאות התולעים, אבל מאידך - יש שללים הנושאים כמה תולעים. את התולעים ניתן לראות בעין רגילה ואורכן נע בין 5-15 מ"מ, כך שניתן להוציאן ביד בקלות, אלא שיש צורך לזהותן ולא להחליף, למשל, בין לבין חוט השידרה של השלל שצבעו דומה. בדרך כלל הן שוכבות על השלל והן חיצוניות לו, אך מצויות גם תולעים שחודרות בחלקן לתוך השלל, וניתן לשולפן ע"י משיכת חלקן הכולט מעל השלל.

בזמנו היו שהציעו להסיר את התולעים ע"י שטיפה מרובה במים, אך אין עצה זו מועילה לכל המקרים. משל למה הדבר דומה? לחרקים מסוג זבוב המנהרות או אקריות אדומות המצויים בירקות עליים רגילים, שאין הם יורדים בשטיפה אלא אך ורק בהסרת החרק. אמנם תולעי הביצים הנ"ל אינן דבוקות כל כך כמו זבוב המנהרות ודומיו, אלא ששטיפה שגרתית לא תפתור את הבעיה ותצריך ממילא שטיפה של כל שלל ושלל.

לאחר ששללי הביצים מוצאים מהחביות בהן הם אוחסנו, עמלים נאמני כשרות על הסרת התולעים, ולאחר תוספת מיונז ותבלינים, נטחנת העיסה במיקסר, עד שהביצים נפרדות לגמרי זו מזו, אבל הן עדיין ניכרות. יצויין שמטרת הטחינה היא להפריד את כל הביצים מהשלל באופן שהן תהיינה ניכרות.

א. איך נוצרות התולעים?

אחד מפלאי הבריאה הוא צורת הווצרותן של התולעים הנ"ל. לפי המדענים, כשהן נמצאות בים, גודלן קטן מאד, (י"א שהן ניכרות לעין וי"א שאינן ניכרות לעין), הן נבלעות ע"י סרטנים קטנים (הנקראים קופפודה), וגדלות בתוך קיבתם. הסרטנים נבלעים ע"י דגים קטנים (והם דגי ההרינג שעל ביציהם אנו דנים), אלה האחרונים נבלעים ע"י דגים גדולים יותר, ודרך קיבתם נוברות התולעים אל בשר הדגים. אח"כ נבלעים הדגים הגדולים ע"י כלבי ים, ובתוך קיבתם מטילות התולעים את ביציהן. הביצים יוצאות לים ע"י

הפרשותיהם של כלבי הים. מהן יוצאות שוב תולעים מיקרוסקופיות שנבלעות ע"י סרטנים קטנים וחוזר חלילה. עיין באיור המצורף בקמן בעמ' 154.

אם התולעים אכן היו בתחילה בים - מחוץ לגוף הדג, יוצא שכאשר הן נמצאות בבשר הדג, הן כבר פירשו ואסורות באכילה.

כך גם נאמר לי ע"י ד"ר אלכסנדר גלמן (מנהל המעבדה לטיב דגה בשירותים הווטרינרים של המכון הוולקני, ט"ו בשבט תשנה) שהתולעת חוזרת ממערכת כלי הדם של הדג אל חלל הבטן של ההרינג וגם אל שלל הביצים, ולא ייתכן שייוצרו תולעים מתוך הדג, כלומר יש מאין. הוא הוסיף שפעם חשבו שדג הצלופח פרה ורבה מתוך ביצות כי לא ידעו איך הוא פרה ורבה אך בסוף גילו את מקור פרייתו.

גם שמעתי מפרופסור אילן פפרנה (מהפקולטה לחקלאות במכון וייצמן, כ"ה בשבט תשנ"ו) שהסרטנים אוכלים את הביצים ואצלם בוקעות ביצי התולעים ולא אצל דג ההרינג. התולעת אינה חיה בים ואינה באה איתו במגע. לא ייתכן, לדעתו, שייוצרו תולעים בתוך בשר הדג.

ב. האם תולעי אניסאקיס נחשבות שרץ המים?

פוסקי דורנו נחלקו בשאלה זו, ויש להזכיר על קצה המזלג את שתי הדעות הרווחות בעניין. י"א שהן נחשבות שרץ המים, שהרי השולחן ערוך אוסר תולעים שבמעיים (בגלל הספק שמא מעלמא אתו ולא מהם גדלו), והרי הן היו במעי הדג וחדרו לבשרו. וי"א שהן אינן נחשבות שרץ המים כי התולעת נכנסת לדג בתור ביצה, וכאשר היא מתפתחת לתולעת בתוך הדג- אין בה איסור שרץ המים. זאת ועוד, הגם שהיתה במים לפני שנבלעה, הרי י"א שאינה נראית בעין רגילה ואי אפשר לאוסרה, כשם שאין אוסרים חייזקים.

ומכל מקום, הרבנות הראשית לישראל פרסמה בתאריך א במרחשון תשסז הנחייה לכל המפעלים המייצרים את סלט האיקרא להפסיק בינתיים את ייצור הסלט, עד שיימצא פתרון מעשי והלכתי לבעיה זו, ואכן הפתרון נמצא: משגיחי הכשרות ונאמניה עוסקים במלאכת ברירת התולעים מתוך שללי ביצי ההרינג, וכך חזר סלט האיקרא הכשר להיות מונח על שולחנם של ישראל.

ג. יחסם של וועדי כשרות בעולם לתולעים שבביצי ההרינג

על פי בירור ארוך שערכתי החל משנת תשנ"ה, מצאתי שתי התייחסויות שונות של וועדי כשרות בעולם, שנותנים כשרות לביצי דגי ההרינג, ואביא לקמן את עיקרי המימצא.

היו שטענו שאין תולעים בביצי הדגים, ומהם:

1. הרב בנימין ברזלי, רבו של חבל ברעמן בגרמניה (מנחם אב תשנ"ה),
2. בד"ץ k.f. מלונדון (שבט תשנ"ו), שאח"כ חזרו בהם,
3. הרב מיכאל מלכיוור-בתפקידו כרבה של אוסלו, נורבגיה (ג' בשבט תשנ"ו) שחזר בו אח"כ,
4. ועד הכשרות של o.u. בארה"ב (מרחשוון תשנ"ט),
5. הרב זב לקסנר, רבה של קופנהגן (טבת תש"ס).

יש להדגיש שכל וועד כשרות השגיח על מפעל אחר, ומכל מקום כולם טענו שאין תולעים בביצי הדגים, גם לאחר התכתבות עניפה (שכללה תמונות ואיורים עם חלק מהם) בפקסים (דואר אלקטרוני לא היה אז בנמצא...)

יש להדגיש שהבירור שלי התמקד בשישה מפעלים באירופה: שלושה בהולנד, אחד בגרמניה, אחד בדנמרק ואחד בנורבגיה. ייתכן שבמפעלים אחרים היו מימצאים אחרים.

מאיך טענו וועדי כשרות אחרים שאכן יש תולעים בביצי הדגים, ומהם:

1. רבנות הולנד, שהיתה הראשונה, כמדומני, שהסירה את הכשרות ממפעל גדול לשיווק הביצים הנ"ל, לאחר שמשגיח שלה מצא תולעים (תמוז תשנ"ה). [נאע"פ שהיה להם את היתרו של הרב אברהם שפירא זצ"ל, שהיה אז הרב הראשי לישראל, וטען שניתן לחלק ולומר שהכשרות היא רק על טהרת הביצים, היינו שהן מדג טהור, אבל לא על תולעים-מ"מ היו שהשתמשו, לטענת רבנות הולנד, בחותמת הכשרות שלהם והבינו שהכשרות כוללת הכל. למה הדבר דומה? לחנויות ירקות שיש להן כשרות על תרומות ומעשרות, טבל ושביעית- אבל אין להן כשרות על בדיקה מחרקים בירקות שמצריכים בדיקה מחרקים, כגון כרוב אדום ולבן, ואע"פ כן, אין וועדי הכשרות נמנעים לתת כשרות לחנויות ירקות, ואינם חוששים שיחשבו שהכשרות כוללת גם נקיון מחרקים.]

2. הרב זאב ויטמן, בתפקידו כראש מחלקת כשרות ברבנות הראשית (טבת תשנ"ו),

3. הרב מיכאל מלכיוור הנ"ל (ט בשבט תשנ"ו).

4. בד"ץ k.f מלונדון (אלול תשס"א).

מחלוקת זו ניתן להסבירה בשתי צורות: א. יש בתי חרושת שמצויים בהם תולעים בביצי הדגים ויש בתי חרושת שביצי הדגים שבהם נקיות מתולעים. ב. תמיד יש תולעים, וכפי שהעיד מנהל בית חרושת גדול בהולנד, שהוא גוי המסיח לפי תומו, אלא שלא כולם יודעים לזהותן.

ד. כשר או מהדרין?

לפי הידוע לי עד כה, הרי שכל הרבנויות המקומיות המעניקות הכשר למפעלים המייצרים סלט איקרא, מסתפקים בכשרות רגילה, למעט הרב שניאור זלמן רווח, רב המועצה האזורית גזר, שמעניק כשרות מהדרין לחומר הגלם, לאחר שנאמני כשרות מוציאים את התולעים. סלט איקרא מוכן מקבל כשרות מהדרין רק ע"י ועד הכשרות של מחזיקי הדת בעלזא.

ה. חותם בתוך חותם?

כיוון שדגים חייבים בכשרות מהתורה, יש צורך שביציהם יגיעו כחותם בתוך חותם. כיון שבעבר זה לא היה כך, הערתי על כך ושאלתי את מנהל מחלקת הכשרות של ועד הכשרות k.f. הרב משה זוד אלזס למה אין שתי חותמות, והוא ענה לי (בטלפון) שהסיבה שחז"ל דרשו חותם בתוך חותם היא, כדי שתהיה טירחה גדולה מדי להחליף את הבשר, היין או הדגים, ושיש דיעות שחבית סגורה נחשבת חותם אחד, ומדבקת הכשרות נחשבת חותם שני. עד כה לא זכיתי למצוא מי הם בעלי דיעות אלו.

לאחרונה העיר לי על כך ידידי הרב משה כ"ץ מ"כושרות", ומתוך כך פעלתי בעניין אצל ועד הכשרות k.f. המעניק הכשר למפעל בהולנד המשווק את ביצי דגי ההרינג, [שהיה בעבר תחת כשרות רבנות הולנד, עד שהאחרונה הסירה אותו כנ"ל] וכיום מגיעות הביצים בחביות הסגורות במכסה, הסגור עם פלומבה שעליה מדבקת הכשרות. יצוין עוד שבמאמר זה מדובר על חביות המיובאות ע"י היבואן לנדא ובניו, פתח תקוה.

ו. כיתוב הכשרות שעל אריזת חומר הגלם

בתקופה ההיא שבה התגלו התולעים, או אולי אפשר לומר: אובחנו התולעים, כיתוב הכשרות של ועד הכשרות k.f. שהופיע על מדבקה שעל חבית הביצים, כלל את המשפטים: "ההכשר הוא שהביצים מדג טהור, ואין אנו מקבלים אחריות על בדיקת התולעים". בתעודת הכשרות שלהם נכתב: "כיון שיש חשש ניגוע (זהו ציטוט משם) בתולעים, יש צורך לבדוק כל חבית". (ג בתשרי תשנ"ז).

יותר מאוחר, נתווספו על המדבקות שעל החביות הנ"ל שני משפטים: "יש לשטוף ולנקות היטב לפני השימוש. הכשרות הינה למוצר הטחון בלבד".

לפי הנסיון שיש לי, השטיפה תוריד אולי חלק קטן מהתולעים אבל וודאי לא את כולן, ובוודאי לא תסיר את התולעים שתקועות בתוך שלל הביצים, ואדרבה: עד שעומדים להשקיע זמן (ומים...) בשטיפה על מנת להסיר את התולעים, אפשר כבר להסיר אותן ביד!

הכשרות "למוצר הטחון" אינה ברורה לי כל עיקר: ממה נפשך: אם אין תולעים כיוון שכבר הוסרו, למה הכשרות חלה רק על המוצר הטחון? ואם יש חשש לתולעים, מניין שהטחינה תבטל אותן? אולי הטחינה היא גסה כך שאינה חותכת את התולעים ולכן איננה מוציאה מהן שם בריה, שאינה בטילה אפילו באלף?

ז. שאלות הלכתיות נלוות

שאלות הלכתיות הקשורות לביצי הדגים הנ"ל הן:

1. האם זה דומה לדבש שנפלו בו נמלים ולכן מותר?

2. האם שייך כאן האיסור לבטל איסור לכתחילה ולכן אסור?

3. האם שייך כאן ספק ספיקא: א. האם יש בכלל תולעים בשללים שלפנינו? ב. גם אם יש- האם הם באו מגוף הדג או מעלמא? ג. גם אם באו מעלמא- שמא ע"י ריבוי השטיפות, יוסרו התולעים?

ח. סיכום

הבעייה העיקרית בכשרות סלט איקרא היא הסרת התולעים משללי הביצים. נכון להיום, לפי הידוע לי, הכשרויות של כל הרבנויות המקומיות לסלט איקרא הן ברמת "כשרות רגילה" בלבד.

הרב שניאור זלמן רווח מעניק כשרות "מהדרין" לחומר הגלם שממיו ע"י משגיחיו.

בד"ץ מחזיקי הדת בעלזא הוא היחיד המעניק כשרות "מהדרין" לסלט איקרא.

אם המשגיחים ונאמני הכשרות אכן ממיינים את התולעים שעל שללי הביצים היטב, אין סיבה הנראית לעין שהכשרות על סלט איקרא לא תהיה מהדרין, אלא אם כן חומר הגלם המצורפים אינם בכשרות מהדרין.

ספרים העוסקים בסוגייתנו

המעוניין להרחיב את הברור ההלכתי בסוגיית האיקרא, מוזמן לעיין בספרו של הרב משה ויא "בדיקת המזון כהלכה" חלק א, עמודים 110-113, ובספרו של הרב שניאור זלמן רווח "תולעת שני" כרך שני, עמודים מג-מד, עג, קצט-ריב.

